

T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
EĞİTİM DAİRESİ BAŞKANLIĞI

GAP YÖRESİ KÜLTÜREL GELİŞİM PROJESİ

BİRİNCİ KISIM

T. C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
ELAZIĞ - Nisan 1992

300 500

T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
EĞİTİM DAİRESİ BAŞKANLIĞI

**GAP YÖRESİ
KÜLTÜREL GELİŞİM PROJESİ**

BİRİNCİ KISIM

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
ELAZIĞ- Nisan 1992

Prof.Dr.Serdar KUNC
Proje Yürütücüsü
Nisan 1992
Ali Yiğit

ÖNSÖZ

T.C. Kültür Bakanlığı ile Fırat Üniversitesi Rektörlüğü arasında, 5 Aralık 1991 tarihinde imzalanarak yürürlüğe giren "GAP Yöresi Kültürel Gelişim Projesi"nin amacı, bölge illerinde, fiziki ve ekonomik yönde büyük gelişmelere paralel olarak kültürel durumlarının da değişime uğrayacağını göz önüne alınmasıyla, yöre halkının kültürel değerlerinin korunması; yeni değişimlere intibaklarının sağlanabilmesi amacıyla yapılabilecek faaliyetlerin önceden tespiti ve tedbirlerinin alınması için gereken araştırmaların yapılmasını içermektedir.

Projenin kapsamı içerisinde;

Giriş kısmında, tarih öncesinden günümüze kadar olan değişik kültür ve medeniyetler devri incelenmiştir (Araştırmacılar: Doç.Dr.Recep YILDIRIM, Yrd.Doç.Dr. Ergünöz Akçora ve Yrd.Doç.Dr. İbrahim Yılmazcelik). Coğrafya ile ilgili kısımda ise yörenin genel, fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafyası hakkında bilgi verilmiştir (Araştırmacılar: Prof.Dr.Hilmi Karaboran, Doç.Dr.Sadettin Tombul ve Arş.Gör.Ali Yiğit).

Projenin Birinci Bölümünde yörenin sosyo-kültürel yapısı değişik yönleri ile ele alınmıştır (Araştırmacılar: Prof.Dr. Zeki Erdoğan, danışanlığında Doç.Dr.Ali Güler, Doç.Dr. Mahmut Atay, Doç.Dr.H.Musa Taşdelen, Yrd.Doç.Dr.Muhtar Kutlu ve Öğr.Gör.İbrahim Kır).

İkinci Bölümde Eğitim İletişim alanında kavramsal kapsamda kültürel eğitim ihtiyacı irdelenmiştir (Araştırmacılar: Doç.Dr.Ali Güler, Yrd.Doç.Dr. Abdullah Dikici, Yrd.Doç.Dr.Vehbi Celik ve Arş.Gör.Çetin Semerci).

Üçüncü Bölümde yörede konuşulan dil ve ağızlar genel çerçevede incelenmiştir (Araştırmacılar: Yrd.Doç.Dr. Nâmik Acıkgöz, Yrd.Doç.Dr. Ahmet Buran ve Yrd.Doç.Dr.Mehmet Celik).

Dördüncü Bölümde ise genel değerlendirme ve projenin bundan sonraki aşamasının esasları belirlenmiştir.

Her bölümün kaynakları, ilgili bölüm sonlarında verilmiştir.

Prof.Dr.Seref KUNÇ
Proje Yöneticisi
Nisan 1992 -Elazığ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ

TARİH

	Sayfa
I. TARİH ÖNCESİ KÜLTÜRLER	1
1. Paleolitik ve Mezolitik Dönemi Kültürler	1
2. Neolitik-Eski Tunç Dönemi Kültürleri	2
II. TARİHİ DÖNEMLERE AIT KÜLTÜRLER	6
1. Orta Tunç Çağı, Kültürleri	6
2. Demir Çağı Kültürleri	8
III. İSLAMİ DEVİR SİYASİ TARİH	10
1. Arap Egemenliği Dönemi (Emevi-Abbasi)	10
2. Türk Egemenliği Dönemi	10
2.1. Selçuklu Dönemi	10
2.2. Osmanlı Dönemi	12
2.3. Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi	13
IV. SOSYAL, EKONOMİK VE İDARİ TARİH	14
1. İdari Gelişim	14
2. Tarihi Demografik Yapı	17
3. Kültür Tarihi	19
4. Sosyal Gelişim Tarihi	20
5. Ekonomik Gelişim Tarihi	23
KAYNAKLAR	25

COĞRAFYA

I. YÖRENİN GENEL COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ	34
II. FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ	38
1. Yapı ve Yer Şekilleri	38
2. İklim	42
3. Hidrografik Özellikler	45
4. Bitki Örtüsü ve Toprak	46
III. BEŞERİ VE EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ	46
1. Nüfus ve Yerleşme	46
2. Ekonomik Faaliyetler	50
2.1. Tarım ve Hayvancılık	50
2.2. Diğer Ekonomik Faaliyetler	52
KAYNAKLAR	53

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYO-KÜLTÜREL YAPI

I. ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ	55
(Tanım ve Kavramlar)	
1. Kültür	55
2. Modernleşme	55
2.1. Modernlik	58
2.2. Geleneksellik	59
2.3. Geleneksellik-Modernleşme Zıtlığı	60
2.4. Araştırmada Geleneksel Kültürün Yeri	64
3. Toplumsal Yapı	65
3.1. Kültürel Yapı	66
3.2. Sosyo-Kültürel Yapı	66

3.2.1. Aşiret	66
3.3. Yörenin Ekonomik Yapısı	68
3.4. Yörenin Aile Yapısı	72
4. Kültür Boşluğu	75
5. Sosyal Sapmalar	76
5.1. Suç	76
5.2. Cinsel Suçlar	76
II. YÖRENİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ	78
1. Güneydoğu Anadolu'da Nüfus Yapısı	78
1.1 Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	79
1.2. Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı	80
1.3. Kırsal ve Kentsel Nüfus	81
2. Güneydoğu Anadolu'da Göçler	82
KAYNAKLAR	84

İKİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM VE İLETİŞİM

I. İLETİŞİM ARAÇLARI VE KÜLTÜR	87
1. İletişim Araçları ve Eğitim İlişkisi	88
1.1. Temel Eğitim	89
1.2. Tamamlayıcı Eğitim	89
2. İletişim ve Kitle İletişimi	91
3. Kitle İletişim Yoluyla Yapılan Eğitim	91
II. KÜLTÜREL EĞİTİM İHTİYACI	92
1. Yetişkinler ve Kültürel Eğitim	93
1.1. Toplum Kalkınması ve Yetişkin Eğitimi	94
1.2. Toplum Kalkınmasının Temel İlkeleri	94
1.2.1. İşbirliği	94
1.2.2. Gönüllülük	95

1.2.3. Yerel Etkinliklerin Koordinasyonu	96
2. İşlevsel Okur-Yazarlığın Örgütlenmesi ve Yönetimi	97
2.1. Yaygın Eğitimin Örgütsel Gelişimi	97
2.2. Yaygın Eğitim Örgütleri	98
III. KÜLTÜR VE EĞİTİM KURUMLARI	100
1. Kültür Kurumları	101
1.1. Müzeler ve Anıtlar	101
1.2. Tiyatrolar	101
1.3. Güzel Sanatlar	102
1.4. Kutüphaneler	102
2. Eğitim Kurumları	102
2.1. İlköğretim	102
2.2. Ortaöğretim	102
2.3. Yükseköğretim	103
KAYNAKLAR	104

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİL VE EDEBİYAT

I. GİRİŞ	106
II. YÖREDE KONUŞULAN DİL VE AĞIZLAR	109
1. Süryanca	109
2. Farsça	110
3. Arapça	111
4. Türkmençe	111
5. Kürtçe ve Zazaca	111
III. SELÇUKLU VE OSMANLI DEVRESİ EDEBİ BİRİKİMİ...	114
KAYNAKLAR	118

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME VE ARAŞTIRMA ESASLARI	121
1. Giriş	121
2. Amaç	127
3. Yöntem	127
4. Evren ve Örnekler	127
5. Sınırlılıklar	127
6. Verilerin Çözümü ve Yorumu	127
KAYNAKLAR	128

COĞRAFYA

I.YÖRENİN GENEL COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

Coğrafi Konumu ve Sınırları:

Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden birini meydana getiren Güneydoğu Anadolu, Güneydoğu Toros ve Amanos Dağlarının oluşturduğu yayların önünde, Suriye sınırına doğru giderek alçalan ve yeryüzü şekilleri bakımından yeknasaklığı ile dikkati çeken bir bölgemizdir. Bu saha, aslında doğal bir yöre olarak, bir taraftan Filistin'e, diğer taraftan da Zagros Dağları etekleri boyunca Basra Körfezi'ne doğru devam eden, kuzeyden ise yukarıda belirtilen dağlık kuşaklarla çevrelenen ve bu şekliyle bir hilâle benzediği için "Verimli Hilâl" olarak bilinen sahanın kuzeydeki en geniş kesimini oluşturur. Burada, güneydeki Suriye-Arabistan Çölü ile kuzeydeki dağlık saha arasında yer almış olan ve genelde bir step sahasına karşılık gelen Güneydoğu Anadolu Bölgesi, özellikle Akdeniz'i Mezopotamya'ya bağlayan çeşitli yollar üzerinde bulunur (Erinç, 1980, s.66; Ardel, 1961, s.140). Bu nedenle, tarih boyunca ticaret ve kültür alışveriş sahası olmuş, çeşitli uygarlıklara beşiklik etmiş, buna bağlı olarak da üzerinde tarihin eski devirlerinden bu yana bir kısmı bu güne kadar gelmiş, önemli şehir ve kasabalar kurulmuştur.

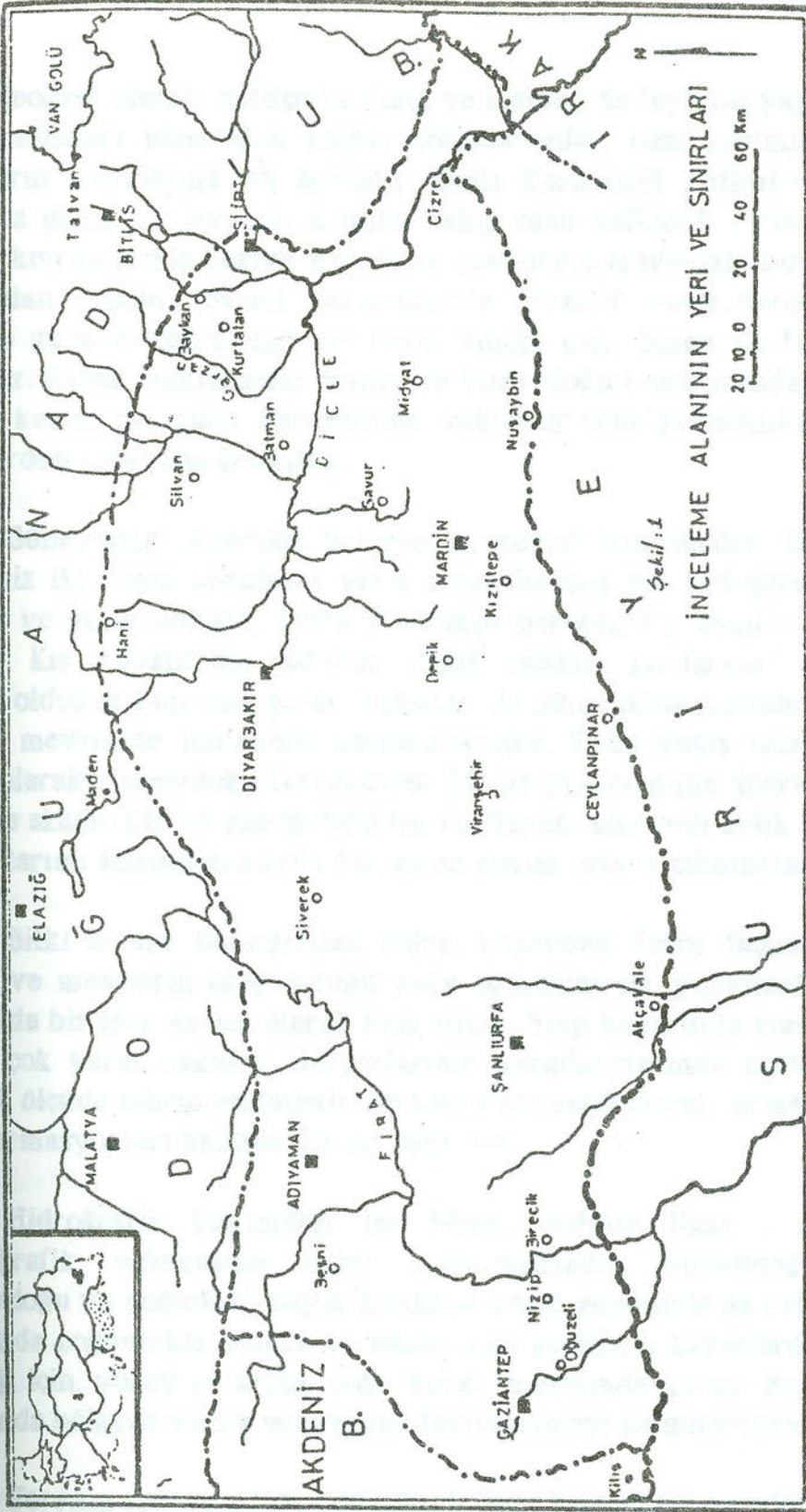
Güneydoğu Anadolu Bölgesinin sınırları ve bu bölge içerisinde kolay seçilir özellikleriyle, birbirinden ayrılan "bölüm" (veya alt bölge) leri, 1941 yılında Ankara'da toplanan I. Türk Coğrafya Kongresi'nde karara bağlanmıştır. Günümüzde de tartışma konusu olan bu kararlara göre, bölgenin batı sınırı, Kilis'i Akdeniz Bölgesinde bırakmak üzere, yaklaşık olarak Hatay-Maraş çöküntü hendeğinin doğu kenarını izlerken, bölgenin kuzey ve doğusundaki sınırı ise, genellikle Güneydoğu Toroslar'ın eteklerinden veya bu dağların dış sırasından geçer. Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu Bölgesini birbirinden ayıran bu sınır, batıdan doğuya doğru gidilirken, Çelikhana, Çermik, Ergani, Lice, Kulp, Sason ve Şirvan kasabalarını Doğu Anadolu'ya bırakmakta, fakat Siirt şehrini Güneydoğu Anadolu içine almaktadır. Bundan sonra sınır, Hakkari Bölümü'nün

güneybatısını izleyerek Irak devlet sınırına dayanmaktadır. Bölgenin güney sınırı ise, Kilis'in doğusundan itibaren, uzun mesafeler boyunca demiryolunu takip eder. Suriye ile olan bu sınırimız, doğuda Cizre'de Dicle ırmağına dayanmaktadır. Böylelikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi, şu yedi ilimizi (Şırnak'ın bir bölümü de dahil edildiğinde sekiz) içine almaktadır: Diyarbakır, Siirt, Batman, Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Adıyaman (Şekil: 1). Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi, bu illerin bazı ilçeleri bölgenin sınırları dışında tutulmuştur.

Bu sınırlar içinde bölgenin doğu-batı yönünde uzunluğu 520 Km., kuzey-güney doğrultusunda genişliği 120 -180 Km. kadar olup, alanı ise, bazı coğrafyacılar göre 57 200, bazılarına göre ise 66 000 Km² dir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi bu yüzölçümüyle Türkiye alanının % 7.5 veya % 8'ini kaplamaktadır. Diğer taraftan, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinin en küçüğü olan bu bölgede, nüfusumuzun yaklaşık % 7'si yaşamaktadır.

Öte yandan, yine aynı kongre bu bölgeyi, az nüfuslu volkanik Karacadağ kütlesinin doğusunda kalan kısmına "Dicle Bölümü", batısında kalan kısmına ise "Orta Fırat Bölümü" adını vererek, iki ayrı coğrafi alt-bölge veya bölüme ayırmıştır. Karacadağ'ın dışında Dicle Bölümü, Diyarbakır Havzası (Çanağı) ve Mardin Eşiği olmak üzere ikiye ayrılır. Orta Fırat Bölümünde ise, Fırat Nehrinin doğusunda Urfa, batısında ise Gaziantep ve Adıyaman platoları bulunmaktadır. Bu arada güneydeki Suruç, Ceylanpınar ve Altınbaşak ovalar topluluğu da Orta Fırat Bölümünün güneyinde yer almaktadır.

Komşu olduğu bölgelerden Doğu Anadolu kadar fazla bir ortalama yükseltiye sahip olmayan, Akdeniz bölgesi gibi ise dağlık ve engebeli bulunmayan bölgenin topoğrafyası sade olup, bir plato görünümündedir. Kuzeyden güneye doğru eğimli bulunan platonun yükseltisi, Toroslar'ın eteğinde 800 m. iken, Suriye sınırı yakınında 500 m.ye kadar iner. Bu plato, Fırat ve Dicle nehirlerinin kolları tarafından 50-100 m. derinliklerde yarılmış ve parçalanmıştır. Bununla beraber, yakından bakıldığı zaman, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, yeryüzü şekillerinin sanıldığı kadar monoton olmadığı ve Karacadağ'ın doğusundaki Dicle Bölümü ile batısındaki Orta Fırat Bölümü arasında belirgin topoğrafik farklılıkların bulunduğu dikkat çeker.

Şekil: 1

Bölge jeolojik olarak, hafifçe kıvrımlı ve kısmen de faylı bir yapıya sahiptir. Geniş sahaları içine alan kalker formasyonlar, bazı kesimlerde karstik şekillerin oluşumuna yol açmıştır. Başta Karacadağ kütlesi olmak üzere, oldukça geniş bir yayılım alanına sahip olan volkanik formasyonlar ise, kenar kıvrımlarıyla Suriye-Arabistan platformu arasındaki büyük tektonik faylardan çıkan bazalt akıntılarıyla temsil edilir. Neojen, görünüşte hafifçe güneye doğru eğik ve faylı olduğu gibi, Eosen de fazla kıvrımlı değildir. Relief bakımından kuzey ve kuzeydoğu kenar sıradağlardan, geri kalan kesim ise plato karakterine yaklaşan orta yükseklikte dağlar ve tepelerden meydana gelmiştir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, çevre bölgelerden farklı olarak, Akdeniz ikliminin bozulmuş veya karasallaşmış bir tipi görülür. Bölgede güney ve güneydoğuya doğru gidildikçe dereceli bir şekilde çöl iklimine geçilir. Kış mevsiminin oldukça düşük sıcaklık şartlarına karşılık, yaz ayları oldukça bunaltıcı geçer. Yağışlar, Akdeniz iklim tipinde olduğu gibi, soğuk mevsimde toplanmış bulunmaktadır. Yıllık yağış tutarları, reliefe bağlı olarak, Güneydoğu Toroslardan Suriye platformuna doğru dereceli bir şekilde azalmakta ve yaz mevsimine rastlayan altı-yedi aylık kurak devre, bölge tarımı açısından büyük bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Bitki örtüsü bakımından bölge, kuzeyden Toros Dağlarına karşılık gelen ve meşelerin oluşturduğu kuru ormanlar ile, güneydeki çöl kuşağı arasında bir step sahası olarak belirmiştir. Step kenarında meşe ormanları, daha çok yerel yakacak ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanıldığından, büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Bu tahribata bağlı olarak, ormanlar genelde çalı formasyonları halinde dikkat çekerler.

Hidrografik bakımdan ise bölge, doğuda Dicle , batıda Fırat hidrografik şebekesine dahil bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu, kuzeydoğu ve doğudaki dağlık kenarlar hariç, genellikle az yağışlı ve aynı zamanda çoğunlukla kalker ve bazalt gibi geçirimli kayalardan meydana geldiği için, yüzey sularının çoğu kurak mevsimde kurur. Bu özellik aynı zamanda bölgede yüzey sularından faydalanmayı da güçleştirir.

Yörenin toprak tipini, çoğunlukla step toprakları meydana getirir. En yaygın toprak tipi kırmızımsı kahverengi topraklardır.

Bölge tarımının temelini ekstansif hububat ziraati oluşturmakta olup, buğday ve onu takiben arpa ön sırayı işgal eder. Baklagillerden mercimek

de oldukça yaygın ekim alanına sahiptir. Bağ alanlarının Gaziantep yöresi ile Mardin-Midyat eşiğinde toplandığı görülür. Menengiç adı verilen yabancı fıstıklar bölgenin hemen her kesiminde bulunmaktadır.

Güneydoğu Anadolu'da genel kültür arazisinin ancak % 5'den daha az bir kısmı sulanabilmektedir. "Aşaaı Fırat Projesi" veya GAP gerçekteştiği takdirde, çayır-otlak ve ormanlık sahalar hariç, genel kültür arazisinin %50 den fazla bir kesimi sulu tarıma açılacaktır.(Şekil: 2). Bölgede iktisadi olarak ikinci dereceden uğraş sahasını hayvancılık oluşturur ki, %85'i küçükbaş cinstendir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, ekonomik faaliyetler bakımından Türkiye'nin en az gelişmiş bölgelerinden biri olduğu söylenebilir.

II- FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

2.1. Yapı ve Yerşekilleri

Yörenin doğal bir bölge olarak ortaya çıkmasındaki etkenlerin başında, jeolojik ve jeomorfolojik özellikler gelir. Bu özellikler, yerşekilleri açısından, daha önce de belirtildiği gibi, geniş bir plato şeklinde yeknasak bir görünüm olarak belirmiştir. Bu plato, çanaklaşmış havzalarla, orta yükseklikteki kubbeleşmiş dağlar ve tepelerden ibaret olup, kuzeyden güneye doğru tedrici bir alçalma gösterir ve nihayet Mezopotamya düzlüklerine kavuşur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, jeolojik yönden, Orta Doğu petrol havzasının kuzey ucundaki bir alana karşılık gelir. Havza, doğal olarak Basra Körfezi, Irak, Suriye ve Güneydoğu Anadolu dahil, yaklaşık 2 milyon Km²'dir. Bu geniş bölge Paleozoik'ten veya en azından Mesozoik'ten Tersiyer sonlarına kadar olan tortulları kapsar ve tortullar, eksenini güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanan asimetric bir havzada veya jeosenklinealde çökelmiştir. Tersiyer sonundaki epirojenik hareketler havzayı bir yükselim durumuna getirmiş ve üç geniş jeolojik bölgeye ayrılan bugünkü yapısal durum meydana gelmiştir. Bu bölgeler;

- * Toros-Zağros orojenik kuşaaı,
- * Kıvrımlanmış kuşak,
- * Kıvrımlanmamış

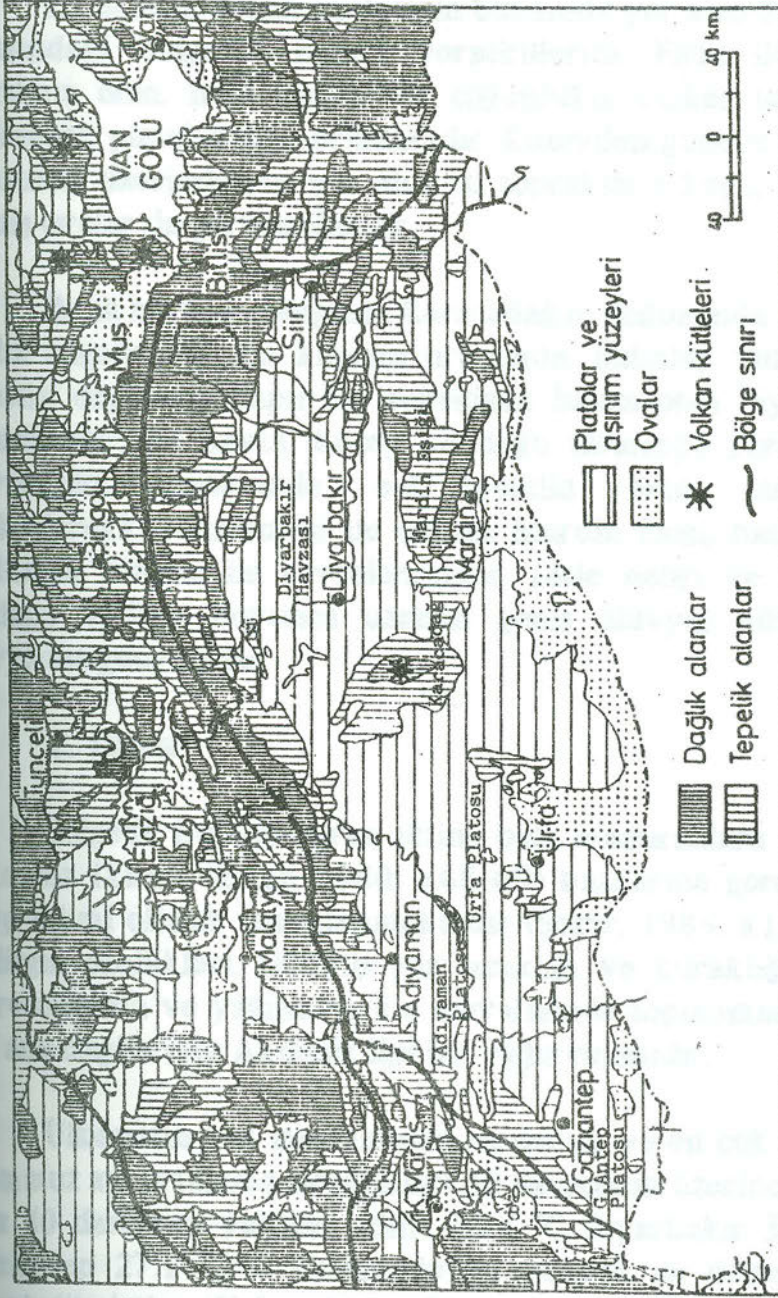
alandan meydana gelir.

İşte Güneydoğu Anadolu, genel olarak uzunlamasına ve asimetric antiklinallerle senklinallerden oluşmuş ve ileri derecede deformasyona uğramış Toros-Zağros orojenik kuşağının önünde yer alan "Kıvrımlanmış Kuşak" içinde kalmaktadır. Bölgenin büyük bir kısmı, Tersiyer tortulları ve Pliyosen sonu-Kuvaterner yaşlı bazalt akıntıları ile kaplıdır. Genellikle kıvrımlanma şiddeti kuzeye doğru artan büyük antiklinaller ve sayılı yükselimler için en iyi örnek, güneydoğu-kuzeybatı gidişli Mardin Eşiği'dir. Bölgede yaşlı formasyonlar bazı geniş antiklinallerin aşınarak yüzeye çıkmış çekirdeklerinde görülür (Sözeri, 1984, s.11-15).

Bölgenin kuzeyinde 2000-3000 metre yüksekliğindeki dağlar (Güneydoğu Toroslar) bir duvar gibi yükselir. Bu dağlar bölgeyi, "Türkiye'nin Damı" olarak adlandırılan yüksek Doğu Anadolu Bölgesinden belirgin bir biçimde ayırırlar. Akdağ silsileleri (2561 m.), Supuluz Dağı (2280 m.), Akçakara Dağları (2940 m.) Anduk Dağı (2830 m.), Hacreş (2689 m.) ve Sason (2967 m.) dağlarından meydana gelen bu silsile, metamorfik Bitlis Kütlesi'nin belkemiğini teşkil ederler. Güneydoğu Anadolu'nun yaşantısında yeri çok önemli olan, çok sayıda bol su getiren ırmaklar, bu şiddetli yarılmış, çok engebeli ve aşılması güç dağlardan inerler. Yerçekillerinin yönelttiği doğal yollar da Bitlis Çayı vadisi ve Maden Oluğu örneklerinde olduğu gibi, bunlardan bazılarının vadileri ile belirli boğazları izleyerek Kuzey, Doğu ve İç Anadolu'ya doğru sokulurlar (Erinc, 1980, s.67).

Bu yüksek silsilenin güneyinde yer alan "Kenar Kıvrımları Kuşağı" ise, yükseltileri 1300-1550 m. arasında değişen Kilise Dağı, Hacertum Dağı, Erbat Dağı, Ergaris Dağı, Hazire Dağı, Cumat Dağı, Golap Dağı ve Dodan Dağı gibi antiklinallerden meydana gelmektedir (Şekil: 3). Burada, gerideki yüksek dağlara paralel olarak uzanan, dağlardan uzaklaştıkça eğimleri azalarak monoklinal ve en sonunda da yatay durum alan tabakalar bulunmakta ve bunlar jeomorfolojik bakımdan tipik bir dağ eteği bölgesi teşkil etmektedir.

Yukarıda sözü edilen alanın güneyinde, yüksekliği güneye doğru giderek azalan, 1000-500 m. yüksekliğindeki platolar alanı başlamaktadır. Bu platolar, Neojen yaşlı dolguları da kesen bir aşınım yüzeyine karşılık gelmektedirler. Bu sayılan ortak özelliklere rağmen, bölgenin bu güney kesiminin doğu ve batı yarısı arasında, gerek yapı, gerekse yerçekilleri bakımından belirgin farklılıklar görülmektedir. Bu iki yarıyı, ortadaki, kuzey-güney yönünde uzanan ve yüksekliği 1957 m.ye ulaşan Karacadağ volkanik kütlesi ayırmaktadır. Pleyistosen ile yaşıt olan bu genç ve kalkan

Şekil 3 — Güneydoğu Anadolu'nun jeomorfografik özellikleri.

Şekil: 3

biçimli Hawaii tipindeki yanardağın çıkarmış olduğu lavlar, 7000 Km².den daha geniş bir alana yayılmıştır.

Karacadağ bazalt kütesinin batısında yer alan Şanlıurfa ile Gaziantep arasındaki bölgenin hakim yerçekillerini, Fırat ile kolları tarafından yarılmış olan, hafif eğimli ve çoğunlukla kalker tabakalarından oluşan yeknesak platolar oluşturmaktadır. Kuzeyden güneye doğru eğimli olan bu platonun üzerinde yer yer alüvyal topraklarla kaplı, Harran ve Suruç gibi geniş ovalar da görülmektedir.

Buna karşılık, bölgenin Karacadağ'ın doğusunda kalan doğu yarısı çok daha engebelidir. Bu kısmın ortasında, kalınlığı yüzlerce metreyi bulan klastik depolarla kaplı bir sübsidans havza olan Diyarbakır Havzası yer almaktadır. Bu havza, kuzey ve doğu tarafında Toros eteklerinin kenar kıvrımları, güneyinde eski temelin örtü tabakaları ile birlikte yükselerek kubbeleşmesi ile oluşan Mardin Eşiği, batısında ise Karacadağ volkanik kütlesi ile çevrelenmiştir. Dicle nehri ve kolları havza içinde açılmış vadiler boyunca uzanan geniş alüvyal düzlükler ve taracalar meydana getirmiştir.

2. İklim

Bölgede hüküm süren iklim, bazı araştırmacılara göre şiddetli karasal Akdeniz iklimi, (Erinç, 1980, s.68-69) bazılarına göre ise kontinental bir step iklimi olarak tanımlanmaktadır (Sozer, 1984, s.15-21). Bu iklimin en belirgin özellikleri, şiddetli yaz sıcaklığı ve kuraklığı, en düşük sıcaklık derecelerinin ve yağışların kış mevsiminde toplanması, belirgin karasallık ve ana çizgileriyle Akdeniz tipi bir yağış rejimidir.

Ülkemizin yaz mevsiminde en çabuk ve en çok ısınan bu bölgesinde Temmuz ayı ortalama sıcaklıkları 30 derecenin üzerindedir ve sıcaklık çoğu kez 40 dereceye yaklaşır (Siirt 30.4 °C, Diyarbakır 31.0 °C, Urfa 31.7 °C, Gaziantep 27.1 °C). Türkiyede en yüksek ısı değerleri de bu bölgede kaydedilmiştir (Urfa 46.5, Diyarbakır 46.2). Karasallık derecesinin yüksekliğiyle ilgili olarak, aynı zamanda Türkiye'de buharlaşmanın en yüksek değerlerine de bu bölgede rastlanır. (2200 mm.den fazla). Diğer taraftan, yıllık yağışın ancak %1-2'sinin yaz aylarında düşmesi, ülkemizde en uzun (6-7 ay) yaz kuraklığının bu bölgede yaşanmasına neden olur. Bu sorun, genel bir su kıtlığı ve tarımda sulama zorunluluğu şeklinde kendini belli eder.

En soğuk ayın ortalama sıcaklığının 1-5 derece arasında olması, kış mevsiminin de belirginliğini ortaya koyar. Bu arada ısı -10, hatta sıcaklık terselemesinin olduğu bazı çukurlarda -20 derecenin altına bile düşebilir. Bu termik değerler, hiç şüphesiz donlu günlerin yıl içerisindeki dağılımını da etkiler. Bölgede donlu günler sayısının en fazla toplandığı aylar Aralık, Ocak, Şubat ve Mart ayları olup, bölge ortalaması yılda 45 gündür. (Diyarbakır 68 gün, Siirt 48 gün, Mardin 37 gün, Şanlıurfa 27 gün, Gaziantep 58 gün).

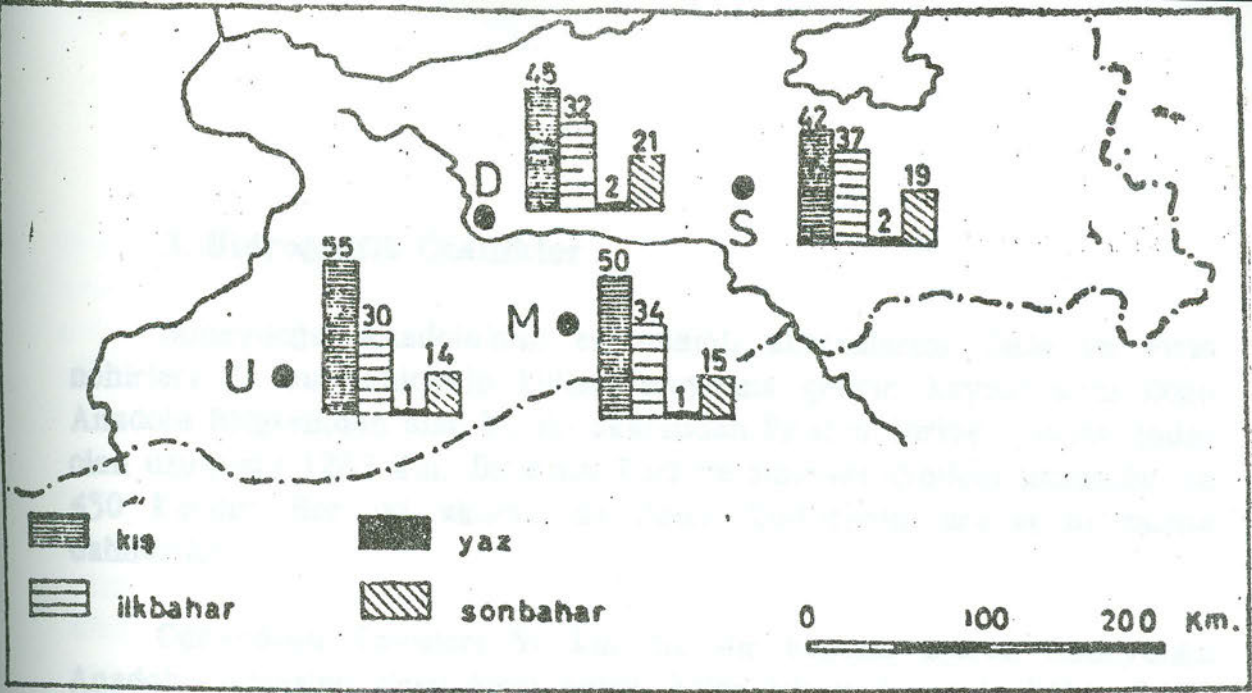
Bölgede yıllık yağış tutarları genellikle Güneydoğu Toroslar'dan Suriye platformuna doğru dereceli bir şekilde azalır. Gerçekten, Güneydoğu Toroslar yayı üzerinde 800-1250 mm. arasında oynayan yıllık yağış tutarı, onun güneyinde yer alan sahalarında çoğunlukla 450-500 mm. arasındadır. Suriye sınırına doğru miktar, 300 mm.'nin altına kadar düşer (Şekil: 4). Bu durum belirgin olarak relief şartlarına bağlıdır.

Güneydoğu Anadolu'da en fazla yağış alan ay Ocak, en az yağış alan ay ise Ağustos'dur. Bölgenin yıllık yağış tutarında en büyük pay kış mevsimine (Diyarbakır %45, Siirt %42, Mardin % 50, Şanlıurfa %55), en az pay ise ancak %1-2 ile yaz mevsimine aittir (Şekil: 5). Bu özellikler, bölgede bozulmuş da olsa bir Akdeniz yağış rejiminin varlığını ortaya koyar. Diğer taraftan Güneydoğu Anadolu'da, yıllık ortalama yağış değerleriyle uç değerler arasındaki fark, 5-6 mislini bulan oranıyla kuraklık sorunu açısından büyük önem taşır. Başka bir ifadeyle, bölgede yağış oynaklığı bir hayli büyüktür.

Bölgede karla örtülü günler sayısı büyük rakamlara ulaşmaz. Diyarbakır havzasında ve Mardin-Midyat eşliğinde bu değerler 15 civarında iken, bölgenin batı yarısında, daha düşük değeriyle Şanlıurfa bir ayrıcalık teşkil eder.

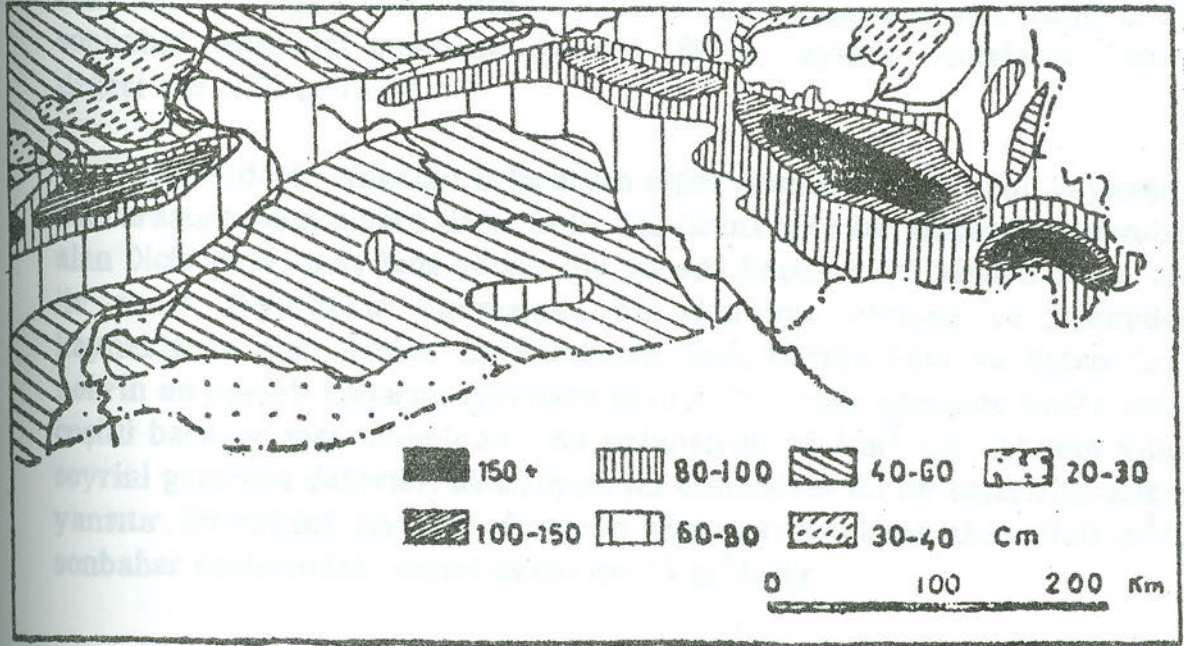
Rüzgar rejimi açısından dikkat çeken en önemli özellik, Türkiye'nin genel olarak atmosfer sirkülasyonu ve hava kütleleriyle ilgili olarak, genellikle kuzey sektörden esen rüzgarların bölgeye hakim olmasıdır.

Hiç kuşkusuz, genel özellikleri yukarıda açıklanan iklim koşulları, bölgenin her yöresinde aynı değildir. Özellikle kuzeydeki dağlık alan ile Mardin Eşığı ve Karacadağ gibi yüksek kütleler, çevrelerindeki düzlüklere oranla kar yağışları, yıllık yağış tutarının artması, sıcaklığın düşmesi gibi kriterler açısından ayrılırlar.

Şekil 4 — Güneydoğu Anadolu'da yağışın mevsimlere dağılışı

Şekil: 4

Şekil 5 — Güneydoğu Anadolu'da yıllık ortalama yağış miktarının coğrafi dağılışı. (ARDEL ve ERİNÇ'ten).

Şekil: 5

3. Hidrografik Özellikler

Güneydoğu Anadolu'nun en önemli akarsularını, Dicle ve Fırat nehirleri ile bu nehirlerin kolları meydana getirir. Kaynaklarını Doğu Anadolu Bölgesinden alan bu iki akarsudan Fırat'ın Suriye sınırına kadar olan uzunluğu 1263 Km., Dicle'nin Türkiye sınırları içindeki uzunluğu ise 450 Km.dir. Her iki akarsu da Basra Körfezi'nin drenaj havzasına dahildirler.

Güneydoğu Toroslari 50 Km. lik bir boğazla aşarak Güneydoğu Anadolu Bölgesine giren Fırat nehri, bölge içinde kuzeyde Kâhta Suyu, Kalburcu Suyu, Göksu ve Karasu'yu, Gaziantep yöresinde Nizip Çayı ve Sacin Suyunu, Şanlıurfa yöresinde ise Belih ve Habur sularını alarak Suriye topraklarına girer. Yukarda belirtilen boğazda, akarsu üzerinde Karakaya barajı yapılmış olup, Şanlıurfa yakınlarında ise Atatürk Barajı tamamlanmak üzeredir. Fırat'ın rejimi tipik bir Pluvio-nival akarsu rejimidir. Sınırlarımızı terkederken su potansiyeli 31 Km³'tür. Birecik'te esas azamiyi teşkil eden Nisan ayının ortalama akım değeri 1050 m³/s, sonbahar asgarisini meydana getiren Eylül ayının ortalama akım değeri ise 220 m³/s.dir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin diğer önemli akarsuyunu, kaynağını bazı araştırmacılara göre Hazar Gölü, bazılarına göre ise Maden Dağlarından alan Dicle Nehri meydana getirir. Bu yörede Ergani veya Maden Suyu adı ile anılır. Diyarbakır Havzasında bu akarsuya karışan ve kuzeyden kaynaklarını alan Ambar Çayı, Batman Çayı, Garzan Çayı ve Botan Çayı, nehrin en önemli kollarını meydana getirir. Bu kollar üzerinde GAP'a dahil çeşitli barajlar inşa halindedir. Su potansiyeli 16 km³ tür. Akımın yıllık seyrini gösteren değerler, akarsuyun iki azamisiyle iki de asgarisini açıkça yansıtır. En yüksek asgariyi oluşturan Nisan ayı ortalama akımı 920 m³/s, sonbahar başlarındaki asgari akımı ise 75 m³/s'dir.

Bölge yeraltı su kaynakları bakımından çok zengin değildir. Bunun başlıca nedeninin, jeolojik yapıdan çok, bölgenin su bilançosunun yıllık yağış tutarını da aşan bir açık ile kapamasında aramak gerekir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, bölgenin doğu yarısının, batı yarısına oranla daha avantajlı bir duruma sahip olduğu söylenebilir.

4. Bitki Örtüsü ve Toprak

Bölgenin doğal bitki örtüsü ve toprakları, yukarıda açıklanmış olan ana iklim yapısı ile yakın ilişki içindedir. Bitki örtüsü açısından en dikkat çeken nokta, bölgenin geniş step alanlarıyla kaplı oluşu ve bu özelliğin İç ve Doğu Anadolu'ya göre daha belirgin oluşudur. Bununla birlikte, genel olarak, kuzeyden güneye doğru gidildiğinde bitki örtüsü, yarıkurak ormanlardan önce stepe, daha sonra Suriye sınırına doğru gidildikçe çölümsü steplere geçmektedir. Bu durum, Güneydoğu Anadolu'nun bugün ülkemizin orman bakımından en fakir bölgelerinden biri olmasına yol açmıştır.

Bölgede ormanın doğal alt sınırı, yer yer farklılıklar göstermekle beraber, 700-800 m.lerden geçmektedir. Orman alanlarına ancak bu sınırdan üstüne çıkan ve daha nemli olan bölgenin kuzeyindeki Toroslarla, Karacadağ, Ramandağı gibi tek başına duran yüksekliklerde rastlanmaktadır. Bu ormanlar, kurakçıl orman karakterinde olup, genellikle seyrek meşe topluluklarından (*Quercetum*) oluşmaktadır. Bunlar arasına çeşitli meyva ağaçları karışmıştır. Buna karşılık, 700-800 m.'nin altında kalan alanlar artık step oluşumlarına yer verir ve toprak olarak da buralar kahverengi step topraklarıyla örtülüdür. Bunyelerinde kireç oranlarının yüksek olması nedeniyle 8 civarında reaksiyon (pH) gösteren bu alkalin topraklar, sulandıklarında yüksek verim sağlarlar ve özellikle tahıl üretimi için elverişlidirler.

Bölgede step bitkileri, İç ve Doğu Anadolu stepleri kadar zengin bir floraya sahip değildir. Bunun nedenini, kuraklık süresinin, adı geçen step bölgelerine göre daha uzun olmasında aramak gerekir. Step örtüsünün özellikleri arasında *Acanthophyllum*, *Astragalus* sp., *Bromus* ve bazı yabani tahıl türleri sayılabilir (Erinç, 1980, s.70).

III. BEŞERİ VE EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

1. Nüfus ve Yerleşme

Tarihdeki unlu "Verimli Hilal" in orta kısmını meydana getiren Güneydoğu Anadolu Bölgesi, çok eski bir yerleşme ve uygarlık alanıdır. Zamanımızdan 10 bin yıl kadar önce, insanların bazı yabani bitkileri ve hayvanları ilk defa olarak evcilleştirdikleri, avcılık ve toplayıcılıktan tarım ekonomisi basamağına yükseldikleri bölge burasıdır. Bölge bir çok

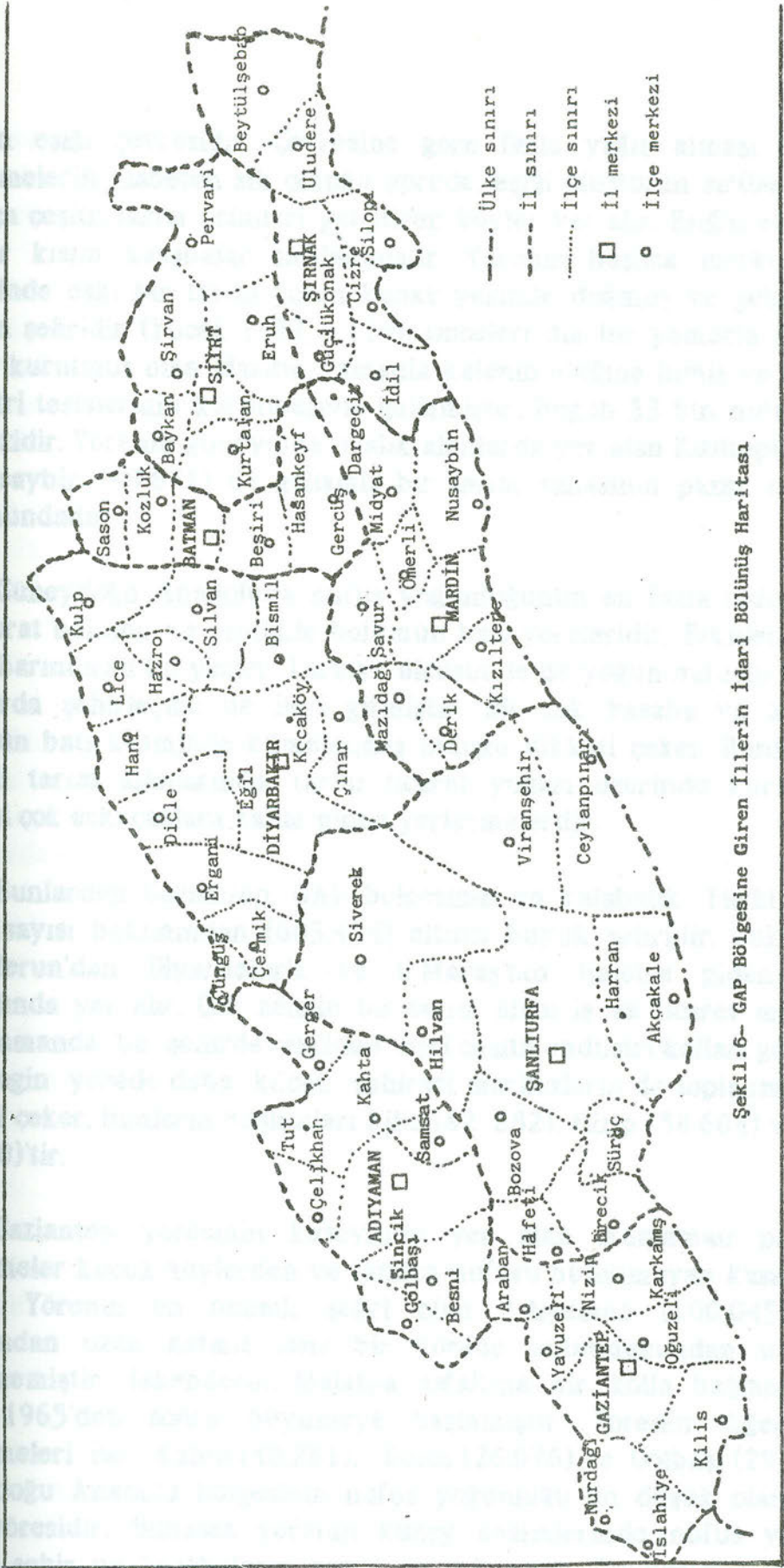
uygarlıklara sahne olmuş, kültür ve tarım tekniği ile ilgili birçok bilgiler buradan öteki bölgelere yayılmıştır. Geçmişi bu denli parlak olan bölgenin günümüzdeki durumuna bir göz atacak olursak; Güneydoğu Anadolu, nüfusu en az olan bölgemizdir. Fakat yüzölçümü de küçük olduğundan (57.200 Km²) nüfus yoğunluğu Türkiye ortalaması kadardır. (73 Km² /kişi). Nüfus, bölgenin daha nemli olan batı kesimi ile Mardin Eşiği ve Torosların eteklerinde kümelenmiştir. Buralarda yoğunluk yer yer Türkiye ortalamasının da üstüne çıkar. Buna karşılık, Fırat ve Dicle arasındaki kurak bozkırlar Türkiye'nin en tenha yerlerindendir.

Nüfus ve yerleşmeyi bölgenin bölümlerine göre ele alacak olursak, Dicle bölümünde nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasına yakındır. Fakat şehirleşme oranı Orta Fırat bölümüne göre daha düşüktür. Dicle bölümünde nüfus iki kesimde nisbeten daha yoğundur. Bunlardan bölümün kuzeyinde yer alan Diyarbakır havzasında bir milyonun üzerinde nüfus yaşar. Nüfusun büyük bir bölümü köylerde, bir kısmı ise mezralarda yaşar. Güneydoğu mezraları Doğu Anadoludakilere oranla daha toplu bir görünüm arzederler. Havzada köylerin sayısı ve nüfusun sıklığı Güneydoğu Toroslara yaklaştıkça artar. Büyük yerleşme merkezleri de İç Anadolu'da olduğu gibi, daha bol yağış alan sırtların eteklerinde yer alır. Hani (10.266), Ergani (37.368) ve Silvan (59 .865) gibi kasabalar bunların başlıcalarıdır. (Şekil 6.)

Dicle bölümünün; tarihi, ekonomik ve kültürel merkezi durumundaki Diyarbakır, geçmişteki ve günümüzdeki önemini ticaret yolları üzerindeki konumuna borçludur. Doğu Anadolu'dan ve Karadeniz kıyılarından Güneydoğu Torosları aşarak gelen yollar, İran körfezinden Akdeniz kıyılarına doğru uzanan yollarla burada birbirine kavuşur. Bu yüzden Diyarbakır, tarih çağları boyunca daima önemli bir konaklama ve ticaret merkezi olarak rol oynamıştır. Etrafını çeviren görkemli surlar, kentin geçmişteki öneminin ve zenginliğinin bir tanığıdır. Diyarbakır aynı zamanda bir kültür ve endüstri merkezidir.

Diyarbakır havzasının bir diğer önemli şehri olan Batman, yakın zamana kadar küçük bir köy iken, petrol çıkarma ve işleme faaliyetleri sayesinde bugün 150 bine yaklaşan nüfusu (147.347) ile modern bir kent haline dönüşmüş ve son idari düzenlemelerle bir il merkezi durumuna getirilmiştir.

Dicle bölümünde nüfusun yoğunluk kazandığı bir diğer kesimde

Şekil: 6

Mardin eşiği çevresidir. Çevresine göre fazla yağış alması nedeniyle yerleşmelerin nisbeten sık olduğu yörede, eşiği oluşturan sırtlar üzerinde oldukça çeşitli tarım ürünleri yetiştiren köyler yer alır. Eşiğin eteklerinde ise bir kısım kasabalar sıralanmıştır. Yörenin başlıca merkezi, eşiğin güneyinde eski bir tarihi yolun konak yerinde doğmuş ve gelişmiş olan Mardin şehridir (Yücel, 1987, s.114). Önceleri dik bir yamaçta kale şehri olarak kurulmuş olan Mardin, zamanla kalenin eteğine inmiş ve bir takım endüstri tesislerinin kurulmasıyla gelişmiştir. Bugün 53 bin nüfuslu bir il merkezidir. Yörenin güneyinde ovalık alanlarda yer alan Kızıltepe (60.134) ve Nusaybin (49.671) de gelişmiş bir tarım sahasının pazar merkezleri durumundadır.

Güneydoğu Anadolu'da nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu kesim Orta Fırat bölümü ve özellikle bölümün batı yöreleridir. Eskiden beri çok nüfus barındıran bu yerler, Türkiye ölçüsünde de yoğun nüfuslu yerlerdir. Buralarda şehirleşme de ileri gitmiştir. Bir çok kasaba ve kentin bu bölümün batı kesminde kümelenmiş olduğu dikkati çeker. Bunların çoğu verimli tarım alanlarında, tarihi ticaret yolları üzerinde kurulmuş ve geçmişi çok eski çağlara kadar giden yerleşmelerdir.

Bunlardan Gaziantep, GAP bölgesinin en kalabalık, Türkiye'nin de nüfus sayısı bakımından (603.434) altıncı büyük şehridir. Çukurova ve İskenderun'dan Diyarbakır'a ve K.Maraş'tan Halep'e giden yolların kavşağında yer alır. Çok zengin bir tarım alanı iş ve ticaret merkezidir. Aynı zamanda bu şehirde eskiden beri çeşitli endüstri kolları gelişmiştir. Bu zengin yörede daha küçük şehirsel merkezlerin de toplanmış olduğu dikkati çeker. Bunların başlıcaları Kilis (82.882), Nizip (58.604) ve Birecik (28.440)'tir.

Gaziantep yöresinin kuzeyinde yer alan Adıyaman platosunda yerleşmeler küçük köylerden ve fazlaca nüfusu bulunmayan kasabalardan oluşur. Yörenin en önemli şehri olan Adıyaman (100.045) ulaşım yollarından uzak kalmış ıssız bir yörede bulunduğu uzun süre gelişmemiştir. İskenderun-Malatya asfaltına bir kolla bağlanmış olan şehir 1965'den sonra büyümeye başlamıştır. Yörenin diğer önemli yerleşmeleri ise, Kahta (40.281), Besni (26.076) ve Gölbaşı (29.588)'dir. Güneydoğu Anadolu bölgesinin nüfus yoğunluğu en düşük olan bölümü Urfa yöresidir. Bilhassa yörenin kuzey kesimlerinde nüfus yoğunluğu düşük, şehir ve kasabaların sayısı da çok azdır. Bu kesimin en önemli yerleşmeleri Bozova (16.745), Hilvan (14.152) ve Siverek (63.049)'dir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında il merkezliği de yapmış olan Siverek 6nemli bir pazar kasabasıdır. G6neydoğu Anadolu'nun en 6nemli canlı hayvan borsasına sahiptir.

Bir hayvancılık ve tarım y6resinin merkezi olan şanlıurfa (276.528), ge6mişi 6ok eski 6ağlara kadar uzanan bir ticaret merkezidir. Y6renin g6neyinde yer alan ovalar kuşağının kasabaları olan Suru6(39 905), Ak6akale (15.211) ve Viranşehir (57.461) b6y6k6e birer yerleşme merkezleridir.

2. Ekonomik Faaliyetler

2.1. Tarım ve Hayvancılık

G6neydoğu Anadolu ekonomisinde tarım ve hayvancılık ilk sırayı alır. D6zl6klerin geniş alanlar kapladığı b6lgede ekili dikili toprakların oranı T6rkiye oranı (% 24.5) ile aynı değerini g6sterir. B6lgede batıdan doğuya doğru gidildik6e ekili dikili alanlarda azalma olur. ř6yle ki, Gaziantep ilinde %41 olan ekili dikili alanların oranı , şanlıurfa'da % 35'e , Mardin'de %26'ya , Diyarbakır'da % 14'e ve Siirt'te % 9'a d6şer (Kalelioğlu, 1989, s.160). Yarıkurak iklimine ve zaman zaman b6lgeyi etkileyen şiddetli kuraklıklara rağmen ekili dikili toprakların bu kadar y6ksek bir orana erişmesi ilk bakışta yadırganabilir. Fakat bu durum b6lgenin yer şekilleriyle ilgili bir sonu6tur. Ger6ekten de G6neydoğu Anadolu'da tarım yapılabilecek d6zl6kler 6ok yaygındır. Toprakları da genellikle verimlidir. Sulandığı takdirde 6ok y6ksek verim sağlar. Bununla beraber yarı kurak iklim y6z6nden nadasa bırakılan toprakların oranı (% 17.5) 6ok y6ksektir. Sıcaklık şartları elverişli olduğu i6in toprak 6r6nleri 6ok 6eşitlidir.

B6lgede ekilebilen arazinin % 86'sı tahıllara ayrılmıştır. Tahıllardan en 6ok buğday 6retilir. 6retilen buğday T6rkiye 6retiminin yaklaşık % 10'u kadardır. Buğdaydan sonra arpa , darı, pirin6, 6avdar ve mısır 6retilen diğer tahıllardır. T6rkiye darı 6retiminin % 34'6 bu b6lgeden sağlanır. Sulanan kısımlarda pirin6 ekimi de 6nem kazanır. En 6ok Diyarbakır'da ekilir. Ekilebilen arazinin % 7.4 ' 6nde baklagiller tarımı yapılır. Baklagillerden en fazla mercimek ekilir. T6rkiye mercimek 6retiminin % 75'ini bu b6lge sağlar. End6stri bitkilerine ayrılan saha azdır (% 3.3). Bunlardan pamuk ve t6t6n 6nemlidir. Susam, soğan ve sarmısak da b6lgenin 6nemli 6r6nlerindendir. T6rkiye sarmısak 6retiminin % 13.7 'si b6lgeden sağlanır.

Bölgenin batı kesiminde meyvecilik önem kazanır. Bilhassa üzüm ve Antepfıstığı ekonomik değer bakımından önemlidir. Türkiye üzüm üretiminin % 29'u , Antepfıstığı üretiminin de % 92'si bu bölgeden elde edilir. Ayrıca bölgede zeytincilikte yapılmaktadır (Kalelioğlu, 1989, s.160).

Buraya kadar bölge tarımı hakkında genel bilgiler vermeye çalıştık, fakat birbirinden oldukça farklı karakterde bölüm ve yörelerden meydana gelen Güneydoğu Anadolu'da tarım faaliyetleri de Bölgenin illeri arasında farklı karakterler arz eder. Şimdi bu farklılıkları ortaya koymaya çalışalım. Dicle Bölümünde tarım alanları daha dar, iklim daha şiddetli olduğundan toprak ürünlerinin çeşidi de daha azdır. Bu nedenle toprak ürünlerinden elde edilen gelir Orta Fırat Bölümündekine oranla daha düşüktür. Bu Bölümde en çok tahıl yetiştirilir. Yıllık ortalama 500 mm.ye yakın bir yağış almasına rağmen buharlaşmanın fazla olmasından dolayı kurak olan Diyarbakır Havzasında tahıl üretimi önemli bir yer tutar. Ekili toprakların % 85'i tahıl ekimine ayrılmıştır. Havzada tahıldan başka mercimek, pamuk, üzüm ve karpuz üretimi yapılır. Havzada yağışların daha fazla olduğu Güneydoğu Torosların eteklerine doğru meyvecilik önem kazanır.

Dicle Bölümünün güney kesimini oluşturan Mardin eşiğinde toprak darlığı yüzünden tahıl, su yetersizliği yüzünden pamuk önemini kaybederken, mercimek üretimi önem kazanmıştır. Yörede ova tabanlı tahıl ve mercimek üretimine, ovayı kuşatan tepelik alanlarda üzüm bağları ve badem ağaçlarına ayrılmıştır. Mardin eşiğinin güneyinde akarsu ve kaynaklar etrafında zeytin , incir, nar gibi meyveler ve çeltik yetiştirilebilmektedir (Yücel, 1987, s.113).

Orta Fırat Bölümünde ise tarım Dicle Bölümündekinden çok daha çeşitlidir. Burası herşeyden önce Türkiye'nin tahıl üretim alanlarından biridir. Bunun dışında baklagiller (özellikle mercimek) ve pamuk yetiştirilir. Bölümün batı yarısında tarım ürünleri daha da çeşitlenir. Akdeniz ikliminin etkilerinden yararlanan bu kısımda Antepfıstığı, badem üretilir. Bağlar ve zeytinlikler geniş alanlar kaplar. Tahıl, pamuk ve susam gibi endüstri bitkileri, üzüm ve incir gibi meyveler ile bir kısım sebzeler yetiştirilir. Ülkemiz üzüm üretiminin 1/10'u Gaziantep yöresinde gerçekleştirilir. Gaziantep platosunun kuzeyinde yer alan Adıyaman yöresinde de aynı çeşitlilik ve yoğunlukta ürünler yetiştirilir. Üzüm bu yörenin de en önemli ürünüdür.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde hayvancılık da tarım kadar önemli bir geçim kaynağıdır. Bölgede en çok koyun ve keçi gibi yarı kurak şartlara daha kolay uyum sağlayan küçükbaş hayvanlar beslenir. Hayvancılıkla geçinen bir kısım halk göçebedir. Bunlar yazın Karacadağ ve Toroslara sürüleriyle çıkarlar. Kışı da Bölgenin daha sıcak olan düzlüklerinde geçirirler Bölgede bilhassa Karacadağ ve Şanlıurfa yöresi hayvancılığın gelişmiş olduğu kesimlerdir. Canlı hayvan satışı ile yapağı, tiftik, kıl, deri ve yağ gibi hayvan ürünleri Bölgenin önemli gelirleri arasındadır.

2.2. Diğer Ekonomik Faaliyetler

Bölgenin en önemli yer altı zenginliği Diyarbakır, Batman ve Adıyaman çevresindeki petrol yataklarıdır. Türkiye'de üretilen petrolün hemen tamamı buradan çıkarılır. Çıkarılan petrolün bir kısmı Batman rafinerisinde işlenir. Kapasitenin fazlası da petrol boru hattı (Pipe-line) ile Iskenderun körfezine gönderilir.

Bölgenin çeşitli yerlerinde krom, manganez, demir, asfaltit ve fosfat yataklarına rastlanır. Fakat bunlardan sadece Mazıdağı'ndaki fosfat yatakları Etibank tarafından işletilmektedir. Ayrıca Şırnak ve Cizre'deki linyit ve asfaltitler işletilmektedir. Güneydoğu Anadolu endüstri yönünden Türkiye'nin en az gelişmiş Bölgelerinden biridir. Bölgenin endüstri yönünden en gelişmiş ili Gaziantep'dir. Gaziantep'te metal eşya, makina, dokuma, kimya, çimento, yağ, sabun, un, mermer, içki ve gıda endüstrisi yer alır. Diğer illerdeki endüstri tesisleri daha çok tarım ve hayvancılık ürünlerini işleyen endüstri tesislerinden oluşmaktadır. Ayrıca Ülkemizin tek yerli petrol işleyen rafinerisi Batman'da yer almaktadır. Ulaşım bakımından bu Bölge eskiden beri önemlidir. Anadolu'dan gelip Irak'a doğru giden yollar çöle dalmayıp Torosların dış kenarı boyunca doğuya doğru ilerlemektedir. Cizre, Silopi, Kızıltepe gibi bir takım şehirler bu yollar üzerindeki eski kervan konaklama yerlerinde doğmuşlardır. Son yıllardaki körfez krizi nedeniyle yolun işlerliğinin azalması ekonomileri bu yola dayalı olan, bu şehirlerde ekonomik krizlere yol açmıştır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin özellikle tarihi değerleri Ülke turizmine önemli katkıda bulunabilecek potansiyele sahiptir. Bu değerlerin başlıcaları Nemrut dağı üzerinde bulunan Mozole, Şanlıurfa'daki Halil ür Rahman Külliyesi ve Balıklı göl ile Harran harabeleri, Diyarbakır surları ve Gaziantep yöresindeki Belkis harabeleri ile tüm bu şehirlerdeki birçok tarihi cami, medrese ve külliyeler sayılabilir.

KAYNAKLAR

- Ardel,A.(1961), "Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahedeler" Türk Coğr. Derg. S:21, s.140-148. İstanbul.
- Bates,D.G.(1971), "Güneydoğu Anadolu'da Göçebe Yörük Yerleşmeleri Üzerinde Bir Çalışma" Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar İ.U.Ed.Fak.Coğr.Enst.yay. s.254-293, İstanbul.
- Bilgin,T.(1963), "Gaziantep Batısında Platoda Bazı Karstik Şekillerin Teşekkülü ile Vadi Yamaçlarının Tekamülü Arasındaki Münasebetler" İ.U.Coğr.Enst.Derg. S:13, s.167-170, İstanbul.
- Biricik,A.S.(1975), "Mardin ve Mücavir Mintıkasının Strüktür ve Jeomorfolojisi" Türk Coğr. Derg. sayı:26,s.121-134. Ankara.
- Denker,B.(1960),"Güneydoğu Toroslarda Göçebelik" Türk Coğr. Derg. S:20, s.136-142. İstanbul.
- Erinc,S.(1980) "Kültürel Çevrebilim Açısından Güneydoğu Anadolu" Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırması-I s.65-72, İstanbul.
- İnandık,H.(1951), "Diyarbakır Civarının Kuraklık İndisleri ve İklim Diyagramları" İ.U.Coğr.Enst.Derg. S:2 s.105-112, İstanbul.
- Kalelioğlu,E.(1964), "Türkiye'de Antep Fıstığı" Türk Coğr. Derg. S:22-23, s.225-240. Ankara.
- Kalelioğlu,E.(1966), "Gaziantep Platosu Çevresinin İklimi" A.Ü.DTCF Coğr. Arst. Derg. S:1, s.297-320, Ankara.
- Kalelioğlu,E.(1972), "Gaziantep Yöresinin Fiziki Coğrafyası" A.Ü.DTCF Coğr. Arst. Derg. S:3-4, s.139-200, Ankara.
- Kalelioğlu,E. (1977), "Gaziantep Yöresinde Yerleşme Meskenler, Nüfus ve Ekonomik Faaliyetler" A.Ü. DTCF Derg. C. XXVIII, S.3-4, s.39-98, Ankara.
- Kalelioğlu,E.(1989), "Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Tarımsal Yapısı"

AKDTYK Coğr. Arastl. S:1, s.159-167, Ankara.

Sarıca, I., (1974), Planlı Dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, DPT. Yay. 1387, Ankara.

Sözer, A.N. (1969), Diyarbakır Havzası. Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Der. Tarih ve Coğr. Dizi No:4 Ankara.

Sözer, A.N., (1974), "Güneydoğu Anadolu'nun Nüfus ve Kız Yerleşme Sorunlarına Coğrafi Bir Bakış", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Sorunları Semineri, s.171-207, Erzurum.

Sözer, A.N. (1984), "Güneydoğu Anadolu'nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış" Ege Coğr. Derg. S:2, s.8-30, İzmir.

Yücel, T., (1987), Türkiye Coğrafyası, Türk Kült. Arşt. Enst. yay:68, seri:VII, S:A.5, Ankara.